

RECENZE A REFERÁTY

Proletářská revoluce a idealistický socialismus (Hans Beyer, *Von der Novemberrevolution zur Räterepublik in München*; Berlin 1957, Rütten & Loening).

Mnichov . . . není u nás nikoho, kdo by s tímto jménem nespojoval předeheru k fašistické okupaci, zbabělost domácí buržoazie a zradu jejich západních spojenců. S tímto jménem jsou však spjaty také události, které patří k nejslavnějším stránkám německých dějin. Pravda — i revoluční boje bavorských dělníků, vrcholící v pokusu o vybudování diktatury proletariátu, komunistické Republiky rad, byly od počátku podlamovány oportunismem a zradou sociálně demokratických vůdců, nicméně Mnichov 1918—19 nevstoupil do historie německého i mezinárodního dělnického hnutí pro úspěchy, jichž dočasně dosáhli nepřátelé socialismu, nýbrž pro hrdinství německého proletariátu, jež ani zrada, ani nedostatek revolučních zkušeností nedovedly svést z cesty otevřené rok předtím proletariátem carského Ruska.

Pochopit zhruba význam oněch šesti měsíců, z nichž doslova každý den přinášel zdánlivě náhodné zvraty v boji o politickou moc, není příliš nesnadné. S většími obtížemi se setká ten, kdo chce na místo pouhého svědectví o tom, co se dělo, podat také vědecký výklad o příčinách a důsledcích mnichovských událostí. Není proto divu, že ani v Německé demokratické republice nebyla donedávna napsána kniha, která by se zabývala pečlivým rozбором historického údobí začínajícího listopadovou revolucí a končící bílým terorem v květnu 1919 — i když z povědomí německého lidu (mám na mysli především lid Německé demokratické republiky) dávno vymizely nepravdivé představy o „rudém teroru“ komunistické Republiky rad a bavorské Rudé armády.

Ukázat, co opravdu znamenala komunistická Republika rad a vyložit správně spleť událostí, jež jí předcházely a jejichž podstata jako by zanikala v pestrém sledu různých vládních změn, nesčetných kompromisů, kontrarevolučních a anarchistických atentátů atd., to je úkol, který může splnit jedině ten, kdo má nejen dost marxistického bystrozraku, ale také dostatečně velké schopnosti pro kritické zpracování archivních i jiných materiálů, z nichž ke všemu velká část byla po desetiletí falšována panující buržoazií. Hans Beyer, autor vynikající studie o mnichovské revoluci, všechny tyto schopnosti má. Jeho práce je založena na hlubokých a širokých znalostech nejrůznějších dokumentů — jenom v příloze jich cituje přes 40 — aniž je přítomným jejich shrnutím. Beyer zkrátka píše o revoluci i tehdy, když nás seznamuje s jednotlivými revolucionáři a kontrarevolucionáři; od první až do poslední stránky můžeme sledovat jeho úsilí o postžení základních tendencí v mnichovském revolučním dění. Je třeba jen litovat, že jeho závěry nejsou opřeny i o důkladné studium materiálů uložených ve Státním archivu Německé spolkové republiky. Tento nedostatek však není zaviněn tím, že by snad autor opomenul učinit vše, co bylo v jeho silách, aby jeho kniha byla příkladnou ukázkou marxistické práce o jednom z nejdůležitějších úseků německého dělnického hnutí, nýbrž jedině tím, že nebylo v jeho silách vynutit si přístup tam, kam mu vstup odepřely západoněmecké úřady. Důvod: na rozdíl od „výhodní zóny“ prý „Německá spolková republika nepřevzala svazky se státní minulostí před r. 1945“.

H. Beyer rozdělil svůj výklad do pěti kapitol. První z nich je věnována listopadové revoluci a rozboru buržoazních a sociálně demokratických štvanic proti Eisnerově vládě. Situaci, která vznikla po zavraždění Kurta Eisnera, je věnována kapitola druhá (Sjezd rad a vytvoření Hoffmannovy vlády). Ve 3. části pojednává autor o pseudosovětské republice (o Republice rad), již jako karikaturu diktatury proletariátu odhaluje mladá komunistická strana, nabývající od března 1919 stále většího vlivu mezi bavorskými pracujícími. Vyhlášení Komunistické republiky rad, výklad revolučních směrnic vydaných na ochranu nové republiky a první vážné boje s kontrarevolucí, to je obsah 4. kapitoly; zde je také uveřejněna Leninova telegrafická odpověď na pozdrav mnichovského proletariátu, odpověď, která ve formě otázek („Odbrozijili jste dělníky, odbrozijili jste buržoazii . . . ?“ atd.) obsahuje řadu cenných a konkrétních pokynů k vybudování socialistického státu. V poslední kapitole pak píše H. Beyer o tom, jak bojovala bavorská Rudá armáda proti německým bělogardistům, jak přišla kontrarevolučního vojska byla násobena kapitulací sociálně demokratických vůdců a jak v práci kontrarevolučních teroristů pokračovala buržoazní justice, posilající na smrt nejuvědomělejší členy komunistické strany, která i v této revoluční zkoušce upevňovala své řady.

Není ovšem možno — právě pro bohatost materiálu a autorových postřehů — referovat podrobně o všem, co je v knize zahrnuto. Je však možno a vhodno zmínit se alespoň o jednom z hlavních aspektů, který měl autor při svém zkoumání nestále na mysli. Je to otázka vztahu „revoluční“ inteligence k revoluci, řešená v práci nejen z hlediska životních a politických osudů Kurta Eisnera, Gustava Landauera, Ericha Mühsama aj., nýbrž především z hlediska marxistického požadavku vycházet při veškeré revoluční činnosti z reálných společensko-ekonomických podmínek a z potřeb třídního boje. A z tohoto hlediska největší chybou převážně většiny intelektuálů, kteří hráli v listopadové revoluci důležitou roli, byla jejich neschopnost přizpůsobit se plně bojovým podmínkám a cílům dělnické třídy. Všemi Beyerovými úvahami, pokud se v nich úlohou inteligence v mnichovské revoluci zabývá, toto správné hodnocení proniká, a takto je také v předmluvě ke knize formuluje Ernst Engelberg, který zároveň shrnuje ideologické příčiny tragické intelektuální chyby. Engelbergovy poznámky na okraj této otázky jsou fak závažné, že si zaslouží zvláštní naši pozornost. Všimněme si jich proto poněkud blíže — umožní nám hlubší ocenění Beyerovy práce, v níž je Engelbergovo pojetí plně realizováno, a usadní nám pochopení chyb, které přezívají i dnes v určitých vrstvách pokrokové inteligence.

Proč — táže se nejdříve autor předmluvy — byl střediskem revolučních bojů Mnichov, a nikoliv průmyslový Norimberk nebo jiné průmyslové město? Jeho odpověď zní: protože v ostatním Bavorsku nežili intelektuálové jako Eisner, Toller apod. Máme-li však porozumět dvojaké úloze inteligence, která se na jedné straně obětavě připojila k dělnickému hnutí, a která je na druhé straně brzdila, musíme hledat odpověď i na další otázku Ernsta Engelberga: co vlastně přivedlo inteligenci k dělnickému hnutí? Není sporu o tom, že nesnesitelný útlak, který probouzel vykořisťované dělníky k třídní uvědomělosti, nemohl nebурcovat k protestu ty, kdož často již z jakési abstraktní lásky ke svobodě a člověku snili o odstranění kapitalismu a o nastolení nové, spravedlivé, socialistické společnosti. Jenže právě zde, jak upozorňuje Engelberg, tkví jádro problému. Co je to socialismus? Co je to svoboda?

Jsou samozřejmě lidé, kteří jsou ochotni definovat „svobodu“ bez ohledu na historickou funkci a význam této ideje, a jsou i takoví, kteří do pojmu „socialismus“ vkládají pouze své vlastní představy o socialismu a své vlastní subjektivní tužby. Je konečně známo, že existuje řada „teorií“ socialismu, z nichž každá uplatňuje své právo na život, prosazující se především proti vědecké teorii marxismu-leninismu. Máme-li však všechna tato pojetí a teorie nějak rozlišit, můžeme je přiřadit jen k jednomu ze dvou hlavních směrů — buď k socialismu materialistickému, vědeckému, anebo k socialismu idealistickému, etickému. H. Beyer nenechává své čtenáře na pochybách o tom, kam zařadit většinu příslušníků mnichovské revoluční inteligence, jimž byl vědecký socialismus cizí (komunisté — v prvé řadě Eugen Leviné — tvoří čestnou výjimku), a tak, kdyby nám šlo pouze o vhodný název pro ideologický zdroj všech protirevolučních kompromisů v revoluční činnosti předních mnichovských intelektuálů, mohli bychom vlastně své poznámky ukončit. Chceme-li se však zamyslet nad podstatou idealistického, respektive etického socialismu, který i dnes a v našich poměrech přezívá ve vědomí mnohých přátel komunismu, pomohou nám v tom jistě další Engelbergovy podněty.

V čem tedy je podstata etického socialismu? Čím se liší od socialismu vědeckého?

Základem etického socialismu je nejvyšší morální princip nebo celý systém morálních principů, které jsou zpravidla chápány buď nábožensky, nebo jako výraz lidské přirozenosti; v obou případech je závaznost principů všeobecná a absolutní. To, že se lidé vždy neřídili všeobecně platnými příkazy morálky, lze přičíst na vrub omylům a poloprávdám, utrpení a hrdě, zkrátka jakémusi dědičnému hříchu, z něhož hodlá lidstvo vykoupit právě etický socialismus. Všichni moralizující socialisté jsou proto víceméně utopisté, utopisty (utopistickými socialisty) v užším slova smyslu jsou pak ti, kdo vedle moralizující kritiky minulosti a přítomnosti rozvíjejí racionální plán budoucí společnosti, která se ovšem musí stavět na jejich etických požadavcích. Společným znakem všech etických socialistů je to, že každou událost, každou historickopolitickou akci hodnotí podle morálních kritérií. Někteří z nich přejímají do svého systému (vlivem marxismu) i ekonomické skutečnosti a podmínky, nicméně ty jsou pouze materiálními předpoklady a prostředky pro realizaci jejich mravního cíle, stejně tak jako prostředkem, nástrojem k jeho uskutečnění (k vybudování lidské ideální společnosti a k nastolení věčné spravedlnosti) je sám proletariát. Nikoliv tedy třídní boj, nýbrž boj mezi spravedlností a nespravedlností, mezi svobodou a nesvobodou, mezi egoismem a altruismem, to je hnací síla i smysl lidských dějin — a dokonce i tehdy, když je třídní boj aspoň slovy uznáván, chápe se opět jako boj mezi idejemi.

Tolik zatím o etickém socialismu. Snad bychom ještě měli připomenout to, co připomíná i Engelberg a co dokazuje celá Beyerova kniha: idealističtí socialisté mohou být významným spojencem marxistického dělnického hnutí. A snad ani není třeba připomínat, že tato nesporná

skutečnost nás neopravňuje k tonu, abychom etické pojetí socialismu zaměňovali za socialismus vědecký.

Vědecký socialismus nepopírá morálku, neuznává však věčné její principy. Morálka jako produkt lidských dějin má sama také své dějiny, a proto ani nemůže být souhrnem provždy daných norem a principů, jež má ke všemu socialismus natrvalo uvést v život. Socialismus není na to, aby „naplňoval“ věčné morální principy. Socialismus je naopak ruší (ve dvojitým smyslu německého slovesa „aufheben“), to jest ruší je spolu s ekonomickými a sociálními rozpory kapitalistické společnosti jako třídně podmíněné, historicky dané principy. Máme-li tak malý respekt před ideou věčné spravedlnosti a idejemi podobného druhu, pak to arci nevyplývá z „revoluční“ snahy přehodnocovat za každou cenu všechny dřívější hodnoty. Jak dogmaticko-otrocký, tak nihilistický poměr k minulosti je socialismu naprosto cizí. Jde pouze o to, abychom neztráceli ze zřetele hlavní cíl, jímž rozhodně není moralizování pro moralizování nebo „naplňování“ nějakých absolutních mravních příkazů, nýbrž odstranění kapitalismu a vybudování socialistické společnosti. Z tohoto hlediska — chceme-li domyslití tyto závěry — morálka je nástrojem, prostředkem v třídním boji proletariátu, nikoliv cílem tohoto boje.

V této souvislosti zasluží pozornost Engelbergova kritika poměrně rozšířeného („nadstraničského“) názoru, podle něhož socialismus usiluje nikoliv o osvobození dělnické třídy, nýbrž o osvobození celé společnosti, včetně kapitalistů. Socialismus však „nemůže stát nad protikladem mezi proletariátem a buržoazií“. Je sice pravda, že Engels z počátku zastával kritizované stanovisko (ve spise Postavení dělnické třídy v Anglii, 1845), avšak je také známo, že se ho v předmluvě k 2. německému vydání této práce (1892) zřetelně zříká, vysmívaje se nadto těm, kdo kážou dělníkům o vyšším socialismu, povzneseném nad třídní protiklady a boje. A zřekl se ho ostatně již dávno předtím v polemice s K. Heinzenem (1847), jehož buržoazně demokratické názory vyvrací mimo jiné i poukazem na to, že komunismus není doktrína, nýbrž hnutí, a pokud je teorií, je teoretickým výrazem postavení proletariátu v boji s buržoazií. Skutečnost, že se proletariát stává po buržoazní revoluci představitelem celého národa, není ovšem argument, jímž by bylo možno Engelse z r. 1847 potírat Engelsem z r. 1845. Vedoucí úloha proletariátu je důsledkem jeho revolučnosti a pokrokovosti, nikoliv důsledkem jeho mravního poslání spasit celé lidstvo. Aby bylo postavení proletariátu změněno, musí být odstraněn kapitalismus. Aby se stal proletariát představitelem národa, musí se stát vedoucí silou politickou, organizační i ideologickou. A protože je tím, čím je, v důsledku historické nutnosti, proto jeho osvobození je i příčinou osvobození ostatních vrstev národa. Převracet tato fakta na hlavu, tvrdit, že cílem socialismu je osvobození člověka, lidstva vůbec, by koneckonců vedlo k podřizování socialismu a třídního boje mravnímu ideálu „věčné spravedlnosti“ nebo podobně.

Věčné morální principy nejsou tedy kritériem, nýbrž překážkou socialismu; dříve nebo později se musí dostat do konfliktu se zájmy proletariátu, a to již proto, že zdánlivě neměnné příkazy morálky slouží v různých historických podmínkách zájmům různých tříd a vrstev. Socialismus, spojený přes sto let s dělnickým revolučním hnutím, má naštěstí kritéria mnohem spolehlivější. Jsou to současné i budoucí zájmy proletariátu a ty lze vědecky zjišťovat ve všech fázích novodobého společenského vývoje. Že z hlediska těchto kritérií jsou hodnoceny i jednotlivé mravní a politické postuláty zcela jinak, než je hodnotí etický socialismus, to se rozumí samo sebou. Na druhé straně bychom si však věci příliš zjednodušovali, kdybychom pouze konstatovali, že všechny postuláty a principy jsou podřízeny nutnosti třídního boje, aniž bychom pochopili konkrétní jejich funkci v nových historicko-společenských podmínkách, to jest podmínkách buržoazní nebo proletářské revoluce. Na výkladu „svobody“, jež Engelberg spojuje s analýzou postavení inteligence v proletářské revoluci, lze nejlépe ukázat, co je myšleno „konkrétní funkcí“ ideje a jak se i v tomto směru (při chápání konkrétního obsahu politicko-mravních idejí) etický a vědecký socialismus propastně od sebe liší.

Vedle „svobody“ pro měšťáka a „svobody“ pro proletáře je nutno i v rámci buržoazní svobody rozlišovat dva její druhy. Měšťácký požadavek svobody se totiž týká jednak práv, která si potřebuje zajistit buržoazie jakožto třída (tak zvaná občanská práva), jednak práv, jež mají chránit soukromé zájmy, především soukromé vlastnictví jednotlivců, a to jak proti zásahům státní moci, tak proti ostatním buržoazním vlastníkům (tak zvaná lidská práva). Proletářský požadavek svobody se zaměřuje na politická práva, jimiž proletariát jako třída bojuje nejprve proti feudalismu a poté proti ekonomickému a politickému vykořisťování ze strany buržoazie, při čemž — a to je neméně důležité — vzájemný vztah mezi proletariátem je založen na zcela jiné morálce než vztah mezi měšťáky: na rozdíl od buržoazie, která vyžaduje svobodu a nezávislost jako ochranu svých sobeckých zájmů před intervencí jiných měšťáků, proletariát upravuje své vztahy na základě solidarity. „Solidarita“ — poznamenává Engelberg — „nestojí v protikladu k svobodě a nezávislosti, je však novou morálně-politickou kvalitou“. Individuální boj dělníka, který se chce „prosadit“, nevede nikam (pokud máme na mysli prole-

tariát jako třídu), anebo vede k izolovanosti, až k renegátství (pokud máme na mysli proletáře odtrženého od masového hnutí). Proto také je solidarita od počátku dělnického hnutí předním požadavkem třídního boje a proto také jenom na této nové sociálně mravní základně může být vybudována komunistická společnost (společný boj proletářů všech zemí).

Pro stoupence etického socialismu je takové pojetí svobody a solidarity víceméně nesrozumitelné. Jejich „svoboda“, jejich „socialismus“ jsou odtrženy od reálných podmínek a cílů třídního boje do té míry, že se přes veškerou svou revolučnost stavějí často proti revoluci a proti socialismu. Příčiny těchto rozporů nemusíme pracně hledat. Kdo je odtržen od praktického boje dělnické třídy, nemůže ani v myšlení překonat svou izolovanost a intelektuálnost — i kdyby sebe upřímněji s dělnickým hnutím „sympatizoval“. Nepřekvapuje nás proto, vrátí-li se na závěr od obecných poznatků o etickém socialismu k etickým socialistům v mnichovské revoluci, že někteří „revolucionáři“ volají po „diktatuře lásky“ místo po diktatuře proletariátu, nebo že vyznávají proletářský internacionalismus slovy „My Bavoráci nejsme Rusové“. Etický socialismus nemůže nenést protimarkxistické a protikomunistické plody. Uvedená již odtrženost od mas, polofantastické a polovědecké představy o nové společnosti, neznalost objektivních zákonitostí dosavadního společenského vývoje, to vše jsou cesty vedoucí až k pučismu nebo ke kapitulaci, k anarchismu nebo ke kontrarevoluci, nejsou-li proletariát a jeho strana tak silné, aby z individualistických nadšenců pro nejasnou ideu socialismu učinily spojence v boji za socialismus skutečný.

V Bavorsku nebyly v letech 1918—19 příznivé podmínky pro přerod buržoazních revolucionářů (Engelberg nazývá Kurta Eisnera německým jakobínem) v uvědomělé komunistické revolucionáře. Strana svou práci teprve začínala a dělnická třída byla spíše dezorientována etickosocialistickými požadavky, než aby mohla přimět jejich hlasatele k přijetí vskutku revolučního programu. Bylo proto zcela zákonité, že obzvláště v listopadové revoluci (ale i po ní) byli hlavními mluvčími pracujících mas revolucionáři, kteří (jako Kurt Eisner) hlásali socialismus, ale odmítali socialismus v Sovětském svazu, kteří (jako G. Landauer) odmítali jakožto pověru i marxismus-leninismus. Jejich činnost a smýšlení měly zajistit škodlivý vliv na průběh revoluce, bylo by však nespravedlivé, kdybychom — poznavše jejich hlavní politickou chybu — viděli na nich pouze ji. Není náhodné, že Gustava Landauera zavraždili němečtí bělogardisté, nebo že jiný významný revolucionář, antimilitarista a antifašista Mühsam byl Hitlerovské říši tak nebezpečný, že musel být zavražděn v koncentračním táboře. Není rovněž náhodné (přesněji, nebylo to ani poprvé ani naposledy), že největší pomoc kontrarevoluci poskytovali sociálně demokratičtí předáci, kteří se přímo spolčovali s nepřáteli dělnictva a kteří nesou v první řadě odpovědnost za jeho porážku v květnu 1919. A připomeneme-li ještě, že ani tehdejší centrální vedení Komunistické strany Německa nebylo ochotno podporovat mnichovské komunisty v jejich akcích, pochopíme snadno, jak nesnadná byla cesta mnichovských pokrokových intelektuálů k pravému chápání smyslu revolučních událostí, třebaže se jich přímo účastnili.

Je to obhajoba mnichovských moralizujících socialistů? Snad — ale v žádném případě to není obhajoba etického socialismu. Proto také nelze obhajovat idealistické „socialisty“, kteří za změněných společenských poměrů a po zkušenostech Sovětského svazu i jiných socialistických zemí setrvávají v názorech, jejichž nesprávnost je neustále dokazována především úspěchy vědeckého socialismu. Nejde opět jen o „socialisty“, kterým leží na srdci víc blaha kapitalistů nežli dělníků; jde také o ty, kdož poctivě věří ve vítězství komunismu, avšak toto vítězství a jednotlivé jeho etapy hodnotí podle absolutních etických kategorií. Což není často i v našem přístupu ke konkrétním úkolům a výsledkům socialistického budování kus onoho mravního reformátorství, jež vrcholný cíl socialismu spatřuje v revoluci „hlav a srdcí“? Nejsou i u nás dokonce propagandisté marxismu-leninismu, kteří například dovršení kulturní revoluce ztotožňují s jakýmsi dovršením revoluce hospodářské a sociální, s vyšší nebo nejvyšší její etapou? Uvědomujeme si, že k buržoazním přezitkům náleží i etickosocialistický pohled inteligence na sebe samu, projevující se mimo jiné i v nadřazeném postoji vůči „prostým dělníkům“? Pokládáme opravdu za mravně to, co slouží dělnické třídě k úplnému vítězství nad buržoazií, nebo pokládáme za komunismus to, co vyhovuje našim subjektivním představám o spravedlivé společnosti, vybudované na všelidských humanistických zásadách?

Na tyto otázky Beyerova kniha už neodpovídá. Není to ovšem její nedostatek. Její velký klad však vidím v tom, že se nad těmito otázkami (vedle mnoha jiných) musíme při její četbě zamýšlet.

Josef Macháček

O Leninově boji proti revizionismu. Mezi velmi početnou a bohatou marxistickou literaturou posledních let, která bojově vystupuje proti hlavnímu nebezpečí soudobého mezinárodního marxistického hnutí, proti revizionismu, zaujme nás nepochybně spis sovětského filosofa A. F.